

Sursele *Bibliei de la Sankt Petersburg* (1819) – o abordare comparativă

Veronica OLARIU

Doctor în filologie

E-mail: olariu09@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1449-3761>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM (Chișinău)

The Sources of the *Saint Petersburg Bible* (1819) – a Comparative Approach

Abstract

This study focuses on the third Romanian version of the biblical text, published in Saint Petersburg in 1819 with the support of the Russian Bible Society. Its objective is a comparative philological approach to the main Romanian versions of the biblical text (the *Blaj Bible*, 1795; the *Bucharest Bible*, 1688; Manuscript 45, preserved at the Cluj-Napoca branch of the Romanian Academy; Manuscript 4389 from the Romanian Academy Library) to establish their filiative relationships with the Saint Petersburg version. The use of the comparative-historical method aims to highlight this text, attempting to determine the extent to which the *Saint Petersburg Bible* is a faithful rendition of the *Blaj Bible* or represents a version of its own identity within the Romanian biblical tradition.

Keywords: *Saint Petersburg Bible*, *Blaj Bible*, *Elizabethan Bible*, *Old Testament*, comparative analysis, primary sources, textual analysis.

Rezumat

Cercetarea de față se focalizează asupra celei de-a treia versiuni românești a textului biblic, editată la Sankt Petersburg, în 1819, cu sprijinul Societății Biblice Ruse. Obiectivul acestei cercetări îl reprezintă o abordare comparativă, cu caracter filologic, a principalelor versiuni românești ale textului biblic (*Biblia de la Blaj*, 1795; *Biblia de la București*, 1688; Manuscrisul 45, păstrat la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române; Manuscrisul 4389 de la Biblioteca Academiei Române) pentru stabilirea relațiilor de filiație ale acestora cu versiunea de la Sankt Petersburg. Utilizarea metodei comparativ-istorice are rolul de a contribui inclusiv la punerea în valoare a acestui text, încercând să determine în ce măsură *Biblia de la Sankt Petersburg* este o reluare fidelă a *Bibliei de la Blaj* sau reprezintă o versiune cu o identitate proprie în tradiția biblică românească.

Cuvinte-cheie: *Biblia de la Sankt Petersburg*, *Biblia de la Blaj*, *Biblia Elizabetană*, *Vechiul Testament*, analiză comparativă, surse primare, analiză textuală.

Introducere

Încă de la cercetările de debut¹ pe care le-am realizat în cadrul stagiului doctoral asupra primelor texte veterotestamentare din *Biblia Sankt Petersburg* (B 1819) am observat existența unor particularități ce o disting de alte versiuni românești ale textului biblic, diferențe care ne-au motivat să extindem studiul nostru. Prin urmare, ne-am propus să analizăm și alte texte din Vechiul Testament, având ca obiectiv principal reliefarea trăsăturilor lingvistice specifice versiunii editate în 1819.

Analiza lingvistică a textului B 1819 a fost construită pe urmărirea concordanțelor textuale între *Biblia de la Sankt Petersburg* și versiunile românești anterioare ale textelor veterotestamentare din *Biblia de la Blaj* (1795), *Biblia de la București* (1688), Manuscrisele 45 și 4389, dar și prin apelul la unele surse de control, precum *Biblia Elizabetană*, *Biblia de la Ostrog*, *Septuaginta*, *Vulgata* și *Biblia Hebraica Stuttgartensia*.

Metoda comparativ-istorică utilizată ne-a permis să evaluăm în ce măsură editorul versiunii de la Sankt Petersburg a păstrat textul versiunilor anterioare sau, dimpotrivă, a introdus unele soluții traductologice noi. Acest demers presupune compararea atentă a textelor pentru a identifica similitudini, diferențe și relații de filiație între diferitele versiuni ale Bibliei, implicând parcurgerea unor etape bine definite în cercetarea filologică: identificarea intervențiilor editoriale; coroborarea textului cu alte surse (ediții, manuscrise etc.); analiza gramaticală și lexicală a textului etc. În cele ce urmează, vom detalia toate aceste aspecte, printr-o analiză atentă atât la nivel lingvistic, cât și de tip filologic asupra textului B 1819.

1. Mențiuni asupra unor posibile intervenții editoriale pot fi identificate în prefețe, note sau comentarii adăugate de editori sau traducători, acestea oferind indicii importante privind influențele sau sursele utilizate în elaborarea unui text. Prefetele reprezintă o sursă valoroasă de informații care pot contribui la înțelegerea contextului istoric și cultural de apariție a unui anumit text, precum și la elucidarea metodologiei traductologice și la identificarea surselor utilizate în traducerea sa (v. Gafton 2012, pp. 47, 50-51). De exemplu, în prefețele primelor traduceri erau menționate sursele originale folosite de traducători, precum *Septuaginta*, *Vulgata*, *Biblia de la Ostrog* sau sursele ebraice. De asemenea, tot aici găsim motivația traducătorilor sau a revizorilor privind alegerea anumitor surse, fapt ce contribuie la identificarea influențelor directe asupra traducerii. În plus, aflăm detalii privind preocupările teologice și lingvistice ale vremii – aspecte care pot influența alegerea surselor –, dar și menționarea obiectivelor traducerii, cum ar fi dorința de a face textul accesibil pentru un anumit public sau de a respecta anumite precepte religioase. Menționarea unei versiuni anterioare poate sugera că aceasta a fost folosită ca model, confirmând o filiație directă, așa cum se întâmplă inclusiv în prefața *Bibliei de la Sankt Petersburg*, unde apare menționat faptul că textul a fost revizuit „de pe

¹ Vezi analiza lingvistică întreprinsă asupra următoarelor șase cărți: *Întîia cartea a lui Moisi. Facere*, *A doao cartea a lui Moisi. Ieșire*, *A treia cartea a lui Moisi. Leviticon*, *A patra cartea a lui Moisi. Numerile*, *A cincea cartea a lui Moisi. A doao lîge și Cartea a lui Iisus Navi* (Olariu 2019).

tălmăcire românească, carea mai întâiu s-au tipărit în Transilvanie...”, cu referire la Biblia editată de Samuil Micu-Klein, la Blaj, în 1795.

2. Coroborarea unui text biblic cu edițiile sau cu manuscrisele anterioare poate evidenția eventualele modificări sau adăugiri făcute de revizori, care ar putea indica o influență sau o adaptare a unei versiuni anterioare, confirmând astfel relațiile de filiație.

Un aspect important al cercetării noastre constă în verificarea ipotezei conform căreia, pe lângă versiunea ce le-a servit ca model (*Biblia de la Blaj*), revizorii *Bibliei de la Sankt Petersburg*, și anume egumenul Varlaam al mănăstirii Dobrovăț, care a avut rolul principal în cadrul acestui proces editorial², fiind ajutat, însă, și de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, au utilizat cel puțin încă o sursă, nementionată în prefață de către aceștia. Confruntând textul B 1819 cu versiunile anterioare, am intuit prezența unei surse suplimentare, cel mai probabil una slavonă³, însă nu cea de la 1581, publicată la Ostrog, cum presupusesem în cadrul primelor noastre cercetări, ci una care circula în perioada respectivă în spațiul rusesc, respectiv *Biblia Elizabetană (Elisavetinskaya Biblia)*⁴.

² Pentru istoria apariției *Bibliei de la Sankt Petersburg* (v. Stadnițkii 1894; Buzilă 1996; Ciobanu 1992; Mihail 2002; Olariu 2019).

³ Cele mai multe dintre titlurile cărților din B 1819 nu corespund cu cele din B 1795, text care i-a servit ca model. Astfel, dacă în B 1819 am întâlnit: *Întîia cartea Paralipomenon; Cartea pildelor lui Solomon; Cartea Ecclisiastului adecă propoveditorul împăratului Solomon; Cartea prorocului Isaiia; Cartea prorocului Ieremiia; Cartea prorocului Varuh etc.*, în textul lui Micu-Klein apar titluri precum: *Cartea I Paralipomenon* (cf. *Vulgata*: „Liber Primus Paralipomenon”); *Pildele lui Solomon; Ecclisiastul; Prorocia lui Isaiia; Prorocia lui Ieremiia; Prorocia lui Varuh etc.*, care, în majoritatea lor, concordă cu cele din *Biblia de la București* (1688): *Cartea întîia Paralipomenon; Parimiile lui Solomon; Pildele lui Solomon; Cartea Ecclisiastului; Isaiia; Ieremia etc.*

Aceste diferențe dintre cele două versiuni ne determină să susținem că la revizia B 1819 a fost folosită o sursă diferită de cea a lui Micu-Klein; judecând după topică, am sesizat că era vorba de un text slavon, în timp ce structura titlurilor ne-a condus către textul *Bibliei Elizabetane: ПЕРВЫЯ КНИ́ГИ ПАРАЛИПОМЕНСОНЪ; КНИ́ГА ПРИ́ТЧЕЙ СОЛОМСОНИХЪ, КНИ́ГА ЁВКЛЕСИ́СТА СЫРЪЧЬ ПРОПОВЕ́ДНИКА ЦАРА СОЛОМСОНА, КНИ́ГА ПРОРО́КА ЙСАИИ, КНИ́ГА ПРОРО́КА ЙЕРЕМИИ, КНИ́ГА ПРОРО́КА ВАРУ́ХА*. În consecință, după aceste prime constatări am considerat că folosirea acestui text ca instrument pentru analiza comparativă pe care ne-am propus să o întreprindem în lucrarea de față este pe deplin justificată.

⁴ *Biblia Elizabetană* este numele unei versiuni revizuite a Bibliei redactată în slavonă, publicată în 1751 cu binecuvântarea Sfântului Sinod în timpul împărătesei Elizabeta Petrovna, de la numele căreia provine denumirea respectivului text. Tirajul acestei cărți, nefiind foarte mare, s-a epuizat destul de repede. Cartea a fost retipărită de mai multe ori în perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, fără nicio modificare. Astfel, din 1751 până în 1814 au fost publicate 22 de tiraje ale acestei Biblie, cu revizii minore (cf. Tikhomirov 2007, p. 140), toate aceste noi reeditări purtând același nume: *Biblia Elizabetană (Elisavetinskaya Biblia)*. Acest text era folosit și la începutul secolului al XX-lea, ca text autorizat pentru cult în Biserica Ortodoxă Rusă (cf. Eleonsky 1901, p. 8; pentru această problemă, v. și Thompson 1999; Logachev 1975).

În analiza de față am folosit ediția de la 1784 (mergând în paralel, de multe ori, cu cea de la 1762), motivele acestei alegeri fiind, pe de o parte, accesul mai facil pe care l-am avut la această ediție, dublat de proximitatea cronologică a acesteia în raport cu textul B 1819.

3. Analiza formelor onomastice reprezintă un aspect important în identificarea sursei unei traduceri. În procesul de traducere a primelor texte cu caracter biblic, analiza numelor proprii (antroponime, toponime, etnonime, hidronime etc.) relevă faptul că transpunerea lor din limbile clasice de cultură în limbile vernaculare este adesea marcată de numeroase inconsecvențe, acestea fiind păstrate în forma lor originală sau adaptate în funcție de limba-sursă. Astfel, cercetarea modului în care numele proprii sunt transcrise, traduse sau adaptate ne permite identificarea tiparelor lingvistice (dar și cultural-confesionale) care au influențat acest proces. De exemplu, un text tradus din slavonă în limba română poate păstra forme specifice ale numelor proprii din această limbă, care diferă de cele prezente într-o traducere din greacă sau latină. Aceste diferențe pot indica nu doar sursa textuală, ci și tradițiile culturale și lingvistice ale comunității în care s-a realizat traducerea. În aceste condiții, analiza numelor proprii devine esențială în identificarea sursei unei traduceri, oferind indicii esențiale privind originea și influențele exercitate asupra textului tradus (v. Gafton 2012, p. 126).

Comparând textul *Bibliei de la Sankt Petersburg* cu versiunea de la Blaj, constatăm prezența în primul text a unui număr mare de completări și explicații, redactate, de obicei, în jurul unor forme onomastice (antroponime, toponime, etnonime etc.) și redate în cele mai multe cazuri între paranteze, pe care nu le-am identificat în versiunea lui Micu-Klein. În această situație se regăsesc unele antroponime, precum: *Saul* (Reg. I., 15, 16); *Samuil* (Reg. I., 16, 8); *Ilie* (Reg. III, 18, 23); *Sedechia* (Reg. IV, 25, 4); *Navuthe* (Reg. III, 21, 19); *Neemiia* (Neh., 4, 4); *Artaxerx* (Esd., 4, 6); *Ezechia* (Reg. IV, 19, 15); *Amman* (Est., 7, 10); *Sofan* și *Ammon* (Iov, 42, 17), toponime precum *Hovar* (Iov, 42, 17) etc. În textul B 1819, aceste forme sunt redate, în majoritatea situațiilor, între paranteze: *Și au zis lui (Saul): Spune!* (Reg. I., 15, 16); *și au zis (Samuil): Nici pre acesta nu l-au ales Domnul* (Reg. I., 16, 8); *(Si au zis Ilie) Dați-ne noao doi boi* (Reg. III, 18, 23); *au fugit pre calea Aravei (împăratul Sedechia)* (Reg. IV, 25, 4); *în ce chip tu ai ucis (pre Navuthe) și ai moștenit (viia lui)?* (Reg. III, 21, 19); *(și au zis Neemiia) Auzi, Dumnezeul nostru, că ne-am făcut* (Neh., 4, 4); *Iară întru împărăția lui Assuir, (carele este Artaxerx) la începutul împărăției lui, au scris carte* (Esd., 4, 6); *(Și s-au rugat Ezechia cătră Domnul) Și au zis: Doamne, Dumnezeul lui Israil* (Reg. IV, 19, 15); *Să se spânzure (Amman) într-însul!* (Est., 7, 10); *iară priiatinii care au venit la el: Elifaz (fiul lui Sofan), din fiii lui Isav, împăratul temanilor, Valdad (fiul lui Ammon din Hovar), împăratul savheilor* (Iov, 42, 17).

Precizăm faptul că în textul *Bibliei de la Blaj* aceste contexte nu le-am înregistrat niciodată în versetele respective: *Și au zis lui: Spune!* (Reg. I., 15, 16); *și au zis: Nici pre acesta nu l-au ales Domnul* (Reg. I., 16, 8); *Dați-ne noao doi boi* (Reg. III, 18, 23); *au fugit pre calea Aravei* (Reg. IV, 25, 4); *în ce chip tu ai*

ucis și ai moștenit? (Reg. III, 21, 19); *Auzi, Dumnezeuul nostru, că ne-am făcut* (Neh., 4, 4); *Iară întru împărăția lui Asuir, la începutul împărăției lui, au scris carte împotriva celor ce lăcuiesc în Iudeea și în Ierusalim* (Esd., 4, 6); *Și au zis: Doamne, Dumnezeuul lui Israil* (Reg. IV, 19, 15); *Să se spânzure într-însul!* (Est., 7, 10); *iară priiatinii care au venit la el: Elifaz, din fiii lui Isav, împăratul temanilor, Valdad, împăratul savheilor* (Iov, 42, 17).

Completările care apar în B 1819, comparativ cu B 1795, sunt determinate de diferențele de surse utilizate. Astfel, confruntând versiunea analizată în lucrarea de față cu textul slavon din B 1784, constatăm forme și contexte de apariție identice ale numelor proprii din cele două texte, fapt care certifică influența textului slavon asupra versiunii de la Sankt Petersburg: **И рече ѿмѡ (Садль): глаголи** (Reg. I., 15, 16); **И рече (Самдиль): ниже сегѡ ѡзвѣра Гдѣ** (Reg. I., 16, 8); **И рече (Иліа): да дадѡтъ намѣ двѣ волѣ** (Reg. III, 18, 23); **И повѣже (црѣ Седекіа) пѣтемѣ пѣстѣннымѣ** (Reg. IV, 25, 4); **понеже ты ѡвѣилъ еси (Навдѣа) ѡ поїамѣ еси въ наслѣдіе (віноградѣ егѡ)** (Reg. III, 21, 19); **И рече Нееміа: ѡслабѣши Бже нашѣ іакѡ сотворѣни [...]** (Neh., 4, 4); **Въ цѣтво же Исѣира [іже естъ Артаѣерѣтъ] въ началѣ царства егѡ написѡша свѣтокѣ** (Esd., 4, 6); **И молѣса Взекіа пред Гдемѣ ѡ рече Гди Бже Іилевѣ** (Reg. IV, 19, 15); **Да повѣситса (Аманѣ) на немѣ** (Est., 7, 10); **Пришедшіи же къ немѡ дрѣзи Еліфазѣ (сынѣ Сѡфанѣ) ѡ сынѡвѣ Иѡновыхѣ, царѣ Теманійскій, Валдадѣ (сынѣ Амніна Ховарсагѡ), Савхѣйскіи властїтель** (Iov, 42, 17).

În schimb, în versiunea de la Blaj „transpunerea onomasticii biblice reflectă, în multe privințe, opțiunea lui Micu pentru variantele din *Codex Vaticanus* și, implicit, din ediția lui L. Bos [...]. Preferând formele numelor proprii potrivit lecțiilor lui L. Bos, cărturarul ardelean se distanțează, după cum se observă din aceste exemple, de *Biblia* de la București, fidelă variantelor din *Biblia Aldina* și, respectiv, din ediția *Septuagintei* din 1597” (Pavel 2000-2001, p. 287). De asemenea, în mod ocazional, „S. Micu înclină pentru variantele antroponimelor și toponimelor stabilite în *Biblia Complutensis*, pe care le preia, probabil, tot din notele ediției de bază din 1709, fără să excludem utilizarea, în subsidiar, a unei ediții derivate din cea de la Complutum” (*Ibidem*, pp. 287-288).

În plus, în B 1819 am consemnat și forme onomastice care au grafii vizibil diferite față de cele din textul de la Blaj, dar care se regăsesc în sursa slavonă de la 1784. Dăm câteva exemple pentru a ilustra situația din textul analizat: în versetul (Reg. II, 13, 23) din B 1819 notăm *Avessalom* (B 1819), cf. **(ѡвцы) Авессалѡмовы** (B 1784); în versetul (Iov, 39, 13) am înregistrat *Nessa*; cf. **Нѣсса** (B 1784); în versetul (Iov, 39, 13) apare *Neelassa* (B 1819), cf. **Нѣелѡсса** (B 1784), în timp ce în B 1795 am consemnat formele fără dublarea fricativei dentale surde [s]: *Avesalom* (Reg. II, 13, 23); *Nesa* (Iov, 39, 13); *Neelasa* (Iov, 39, 1).

4. Analiza comparativă detaliată a variantelor textuale pentru a descoperi pasaje comune sau elemente caracteristice fiecărui text joacă un rol important în depistarea

surselor acestuia. De exemplu, identificarea unor expresii sau termeni regăsiți în versiunile anterioare pot sugera o filiație directă cu textul analizat. Examinarea formelor gramaticale și lexicale poate contribui la surprinderea unor detalii în măsură să apropie sau, dimpotrivă, să diferențieze textele comparate. Componenta lexicală funcționează ca un indicator relevant al limbii-sursă sau/și al mediului cultural din care provine textul (v. Gafton 2012, p. 137).

4.1. Examinând cu atenție textul *Bibliei de la Sankt Petersburg*, am constatat că această versiune introduce modificări lexicale față de versiunile anterioare, modernizând uneori limba și adaptând-o normei lingvistice a timpului. De exemplu, unii termeni mai vechi au fost înlocuiți în textul de la 1819 cu sinonime mai accesibile pentru cititorii din Basarabia, în timp ce *Biblia de la Blaj* păstrează unele structuri și termeni mai arhaici, fiind vizibile influențele *Bibliei de la București*, caracterizată printr-un limbaj mai conservator, specific secolului al XVII-lea, cu multe influențe slavone și grecești.

În acest sens, observăm cum revizorul versiunii B 1819 a înlocuit termenul *vedec* „spărtură, breșă, defect” (împrumut contextual după gr. *βεδέκ*, de origine ebraică, cf. Munteanu 2016 p. CCXI) prin tc. *meremet*, cu sensul „lucrare de reparație sau de întreținere” (DLR s.v.), termen redat între paranteze în următorul context: *Și l-au dat celor ce fac lucrurile în Casa Domnului, ca să întărească vedecul (meremetul) casii* (Reg. IV, 22, 5; 22, 6). În B 1795 versetul în discuție are forma: *Și l-au dat celor ce fac lucrurile în Casa Domnului, ca să întărească vedecul casii*, în dreptul căruia Micu-Klein glosează într-o notă marginală substantivul *vedec* prin „stricăciune”.

Precizăm că termenul de origine turcă *meremet* circula în epocă atât în Moldova, cât și în Muntenia (cf. DLR; Arvinte 2007, p. 286). În celelalte texte biblice, luate în discuție în lucrarea de față – versiunile din secolul al XVII-lea –, situația este următoarea: B 1688 și Ms. 45 consemnează termenul *vedec*, în timp ce Ms. 4389 atestă sintagma *acoperemîntul casei*.

Într-un alt context, revizorul versiunii de la Sankt Petersburg a adăugat, pentru claritatea textului, între paranteze, termenul *gelat* (din turcă *ğellad*, cf. DA), pe lângă termenul *gîde* „călău” (cf. DA, et. nec.) în: *Și în scîrbă fiind la toți ca un gîde (gelat) a moșiei* (Macav. 2, 5, 8), față de: *Și în scîrbă fiind la toți ca un gîde a moșiei*, situație prezentă în B 1795, în același verset.

Revizorul *Bibliei de la Sankt Petersburg* introduce soluții traductologice noi pentru anumite forme regionale/populare, în timp ce în textul *Bibliei de la Blaj* sunt folosiți termeni ce țin strict de zona dialectală căreia îi aparține, și anume graiurile transilvane. Analiza comparativă relevă faptul că revizorul textului de la 1819 „traduce” constant termenii din B 1795, uneori redându-i și între paranteze, cu scopul de a explica cuvintele regionale. Astfel, termeni precum *ai* (Nm., 11, 5); *boambă* (Fac., 40, 10; Lv., 19, 10); *corfă* (Ex., 29, 23; 29, 32; Nm., 11, 32); *ciurdă* (Dt., 7, 13); *rochie* (Ex., 28, 38; Ex., 39, 27); *jar* (Lv., 16, 12); *groasă* (Ex., 21,

22); *prunc* (Fac., 41, 12); *primb* (Ex., 28, 28); *tors* (Ex., 35, 24); *îpata* (Nm., 30, 10); *păruș* (Dt., 23, 13); *a tomni* (Ex., 21, 8; 21, 9); (*să-i / și*) *găure* (Ex., 21, 6; Dt., 15, 17) etc. sunt înlocuiți cu *usturoi* (Nm., 11, 5); *bobiță* (Fac., 40, 10; Lv., 19, 10); *coșniță* (Ex., 29, 23; 29, 32)/*oboroc* (Nm., 11, 32); *cireadă* (Dt., 7, 13); *fotă* (Ex., 28, 38; Ex., 39, 27); *fusti* (Ex., 28, 38); *jăratec* (Lv., 16, 12); *îngreunată* (Ex., 21, 22); *copil* (Fac., 41, 12); *guler* (Ex., 28, 28); *tort* (Ex., 35, 24); *lăsată* (Nm., 30, 10); *țăruș* (Dt., 23, 13); *a logodi* (Ex., 21, 8, 21, 9); *să-i bortească* (Ex., 21, 6)/*și bortești* (Dt., 15, 17) etc.

Revizorul B 1819, simțind, probabil, nevoia unei clarități îmbunătățite a textului, a schimbat sau a completat acolo unde nu era de acord cu soluția propusă de revizorul versiunii anterioare, ameliorând traducerea lui Micu-Klein. Astfel, în versetul (Dt., 28, 68) din B 1795: *Și te va întoarce Domnul în Egipt cu luntri* a fost înlocuit termenul *luntre* „ambarcațiune [...] folosită pe ape liniștite; barcă” (lat. *lunter*, DLR) printr-un termen de origine slavă: *corabie* „vas mare plutitor pe ape pentru transport de călători și mărfuri” (vsl. *korab(l)i*, DA): *Și te va întoarce Domnul în Egipt cu corăbii* (B 1819). În ceea ce privește situația din celelalte texte cooptate în prezentul demers comparativ, menționăm că același termen din B 1819 l-am înregistrat și în Ms. 4389: *Și te va întoarce Domnul Dumnezeu în Egipt cu corabie*, pe când celelalte două texte din secolul al XVII-lea atestă în același verset termenul *vase*: *Și te va întoarce Domnul Dumnezeu la Egipt cu vase* (B 1688); *Și te va întoarce Domnul Dumnezău la Egiptu cu vase* (Ms. 45).

Aceste inserții și ajustări, considerate a fi necesare pentru a îmbunătăți claritatea textului în raport cu textul-sursă, apar în mod constant în versiunea de la 1819, completările fiind inserate în text cu ajutorul unor paranteze și acolade⁵.

4.2. În completarea analizei de tip preponderent onomastic realizată în cap. 3, enumerăm mai jos și alte cazuri de inserții textuale care demonstrează paralelismul între textul slavon de la 1784 și versiunea românească de la Sankt Petersburg, fapt ce susține, o dată în plus, existența unei filiații între cele două texte. Pentru a ilustra cât mai clar acest aspect, ordinea menționării exemplurilor va fi: (B 1784) → (B 1819) → (B 1795) → (B 1688) → (Ms. 45).

⁵ Revizorul B 1819 pare să continue o „tradiție” slavă, în care frecvent apar adăugiri și completări puse între paranteze. Desnitsky (2008, p. 223) oferă următoarea explicație acestei situații: „Vechiul Testament conținea cărți canonice și necanonice. La traducerea textului ebraic masoretic al Vechiului Testament, au fost introduse în textul rus (în paranteze) cuvinte care nu erau în originalul ebraic, dar erau prezente în Septuaginta, în greacă, și în Biblia Elisabetană, în slavona bisericească [...]. Reviziile asupra acestora au fost efectuate în conformitate cu principiile lui Filaret: textul ebraic a fost luat ca bază, dar i s-au adăugat completări și s-au făcut corecții pe baza textelor grecești și slavone. Cele mai evidente dintre aceste completări au fost plasate între paranteze simple, ceea ce a creat confuzie: parantezele au fost folosite și ca semn obișnuit de punctuație. Ca urmare, a apărut un tip special de text, combinând eclectic elemente de text ebraic și grecesc [...]. Au fost luate ca bază edițiile sale occidentale, iar cuvintele care erau prezente în slavona bisericească, dar absente în aceste ediții, au fost date și în paranteză. Cuvintele adăugate «pentru claritate și corectare a vorbirii» au fost scrise în cursiv” (*trad. n., V.O.*).

– versetul (Reg. II, 6, 5): **ДѢДЪ ЖЕ И СЫНОВЕ ИЙЛЕВЫ (ИДАХЪ) ПРѢД ГДѢМЪ** (B 1784); *Iară David și toți fiii lui Israil, (mergea) jucînd înaintea Domnului* (B 1819); *Iară David și toți fiii lui Israil, jucînd înaintea Domnului* (B 1795); *Și David și toți fiii lui Israil, jucînd înaintea Domnului* (B 1688, Ms. 45);

– versetul (Par. II, 15, 13): **И (РЕЧЕ): ВСАКЪ, ИЖЕ АЦЕ НЕ ВЗЫЦЕТЪ ГДА БГА ИЙЛЕВА ДА ОУМРЕТЪ** (B 1784); *Și (au zis) tot carele nu va căuta pre Domnul Dumnezeul lui Israil cu moarte să moară* (B 1819); *Și tot carele nu va căuta pre Domnul Dumnezeul lui Israil cu moarte să moară* (B 1795); *Și tot carele nu va cerceta pre Domnul Dumnezăul lui Israil va muri* (B 1688); *Și tot carele nu va cerceta pre Domnul Dumnezăul Israil va muri* (Ms. 45);

– versetul (Reg. II, 11, 1): **И ВЫСТЬ И ПО ВОЗВРАЩЕНІИ ЛѢТА, ВО ВРЕМЯ ИСХОЖДЕНІА ЦАРЕЙ (НА ВРАНЫ) И ПОСЛА ДѢДЪ ИОВА (B 1784);** *Și au fost după ce au trecut anul, la vrêmea ieșirii împăraților (la război), au trimis David pre Ioav* (B 1819); *Și au fost după ce au trecut anul, la vrêmea ieșirii împăraților, au trimis David pre Ioav* (B 1795); *Și să făcu întorcându-să anul, la vrêmea ieșirii împăraților, și trimise David pre Ioav* (B 1688, Ms. 45);

– versetul (Reg. II, 13, 23): **И ВЫСТЬ ПО ДВѢХЪ ЛѢТѢХЪ ДНЕЙ, И ВѢША СТРИГЦЕ (ОВЦЫ) АВЕССАЛОМОВЫ ВЪ ВЕЛАСОРѢ** (B 1784); *Și au fost după doi ani de zile, când tundea (oile) lui Avesalom în Velasor* (B 1819); *Și au fost după doi ani de zile, când tundea lui Avesalom în Velasor* (B 1795); *Și să făcu întru 2 ani de zile și era tunzînd lui Avesalom la Velasor* (B 1688); *Și să făcu întru 2 ani de zile și era tunzînd lui Avesalom la Velasor* (Ms. 45);

– versetul (Reg. III, 21, 19): **ПОНЕЖЕ ТЫ ОУВИЛЪ ЕСИ (НАВУФЕА) И ПОИЛЪ ЕСИ ВЪ НАСЛѢДІЕ (ВИНОГРАДЪ ЕГЪ)** (B 1784); *în ce chip tu ai ucis (pre Navuthe) și ai moștenit (viia lui)* (B 1819); *în ce chip tu ai ucis și ai moștenit?* (B 1795, B 1688 și Ms. 45);

– în versetul (Reg. IV, 9, 30): **И ПРИДЕ ИИИ ВО ІЕЗРАЕЛЪ (ГРАДЪ), ІЕЗАВЕЛЪ ЖЕ ОУСЛЫША** (B 1784); *și au venit Iu la Iezrael (cetatea) și Iezavel au auzit* (B 1819); *și au venit Iu la Iezrael și Iezavel au auzit* (B 1795); *Și veni Iiú la Iezrael. Și Iezavel auzi* (B 1688); *Și veni Iiú la Iezrael. Și Iezavel audzi* (Ms. 45);

– în versetul (Reg. IV, 13, 17): **И СТРЕЛИ (ЦРЬ)** (B 1784); *Și au săgetat (împăratul)* (B 1819); *Și au săgetat* (B 1795); *Și zise Elisée: „Săgeată!” și săgetă* (B 1688); *Și dzise Elisée: „Săgeată!” și săgetă* (Ms. 45);

– în versetul (Par. II, 30, 1): **ДА ПРИДѢТЪ КЪ ДОМЪ ГДНЮ ВО ІЕСЛИМЪ, СОТВОРИТИ ПАСХЪ ГДЪ БГЪ ИЙЛЕВЪ** (B 1784); *să vie la Casa Domnului în Ierusalim, să facă fasec (paște) Domnului Dumnezeului lui Israil* (B 1819); *să vie la Casa Domnului în Ierusalim, să facă fasec Domnului Dumnezeului lui Israil* (B 1795); *să vie la casa Domnului, la Ierusalim, să facă fasec Domnului Dumnezăului Israil* (B 1688); *să vie la casa Domnului, la Ierusalim, să facă fasec Domnului Dumnezăului Israil* (Ms. 45);

– în versetul (Esd., 2, 62): **ТИ ИСКАША ПИСАНИЯ РОДЪ СВОЕМО, И НЕ УВЕРГѢТОША** (B 1784); *Aceștia au căutat scrisoarea lor, metoesimii (neamului lor), și nu*

s-au aflat (B 1819); *Aceștia au căutat scrisoarea lor, metoesimii, și nu s-au aflat* (B 1795); *Aceștia-s (cărora) au cerșut scrisoarea lor methoesimmii, și nu s-au aflat* (B 1688); *Aceștia-s [cărora] au cerut scrisoarea lor methosimii, și nu s-au aflat* (Ms. 45);

– în versetul (Par. I, 29, 20): *И рече Дѣдъ всемѣ собранію людеи: бѣгословите гда бга нашего* (B 1784); *Și au zis David către toată adunarea (norodului): „Bindecuvântați pre Domnul Dumnezeuul nostru!”* (B 1819); *Și au zis David către toată adunarea: „Bindecuvântați pre Domnul Dumnezeuul nostru!”* (B 1795); *Și zise David la toată adunarea: „Blagosloviți dară pre Domnul Dumnezăul nostru!”* (B 1688, Ms. 45); *Și dzise David la toată adunarea: „Blagosloviți dară pre Domnul Dumnezăul nostru!”* (Ms. 45);

– în versetul (Neh., 1, 2): *И прійде (ко мнѣ) Ананіа единый ѿ брати моихъ* (B 1784); *Și au venit (la mine) Anani, unul dintru frații miei* (B 1819); *Și au venit Anani, unul dintru frații miei* (B 1795); *Și veni Anani, unul dentru frații miei* (B 1688, Ms. 45);

– în versetul (Neh., 1, 4): *И рыдахъ дни (многи)* (B 1784); *și am jelit zile (multe)* (B 1819); *și am jelit zile* (B 1795, B 1688); *și am jelit dzile* (Ms. 45);

– în versetul (Iov, 32, 4): *якъ старѣйши егѡ сѣтъ денми (дрззи) егѡ* (B 1784); *pentru că era mai bătrâni de zile decît el (priiatinii lui)* (B 1819); *față de pentru că era mai bătrâni de zile decît el* (B 1795); *căce mai bătrâni decît el sînt ei cu zilele* (B 1688); *căce mai bătrâni decît el sînt ei cu dzilele* (Ms. 45).

Trebuie să menționăm în cadrul acestei analize comparative faptul că toate aceste contexte (termeni, sintagme) care individualizează versiunea de la Sankt Petersburg (1819), în raport cu cele de la Blaj (1795) și de la București (1688) și inclusiv cu manuscrisul 45, se regăsesc în manuscrisul 4389, de obicei inserate în text fără paranteze; explicația acestei situații constă în faptul că la traducerea acestui ultim manuscris, făcută de Daniil Andrean Panoneanu în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a fost folosită, de asemenea, o sursă slavonă, și anume *Biblia de la Ostrog* (v. Andriescu 1997, p. 112). Pentru a ilustra această situație, dăm în continuare forma versetelor analizate aici așa cum apar ele în manuscrisul menționat: *Iară David și feciorii lui Israil, mergea înaintea sicriului Domnului jucînd* (Reg. II, 6, 5); *Și tot oricine va zice că nu va cerceta pre Domnul Dumnezeuul lui Israil, să moară* (Par. II, 15, 13); *De-acii, după întoarcerea anului aceleia în vrêmea ce vrea să iasă împărații la războiu, trimese David pre Ioav...* (Reg. II, 11, 1); *De-acii după cătava vrême, cînd tunde slugile lui Avesalom oile în Vetlasor* (Reg. II, 13, 23); *Pentru căci ai ucis tu pre Navuthei Israilteanul și i-ai luat viia?* (Reg. III, 21, 19); *Și mërse lue în cetatea Ezrelului. Iar Iezavel, deaca auzi, se sulimăni și-și răstici ochii* (Reg. IV, 9, 30); *Și zise Elisei: „Săgetează!”* *Și săgetă împăratul* (Reg. IV, 13, 17); *să vie în casa Domnului în Ierusalim, să facă paști Domnului Dumnezeuul lui Israil* (Par. II, 30, 1); *Aceia au căutat scrisoarea neamului său, și nu*

se-au aflat (Esd., 2, 62); *Și porînci David la tot nărodul oamenilor: „Blagosloviți Domnului Dumnezeului nostru!”* (Par. I, 29, 20); *Și veni la mine Anania, unul den frații miei* (Neh., 1, 2); *și jăliiu zile multe* (Neh., 1, 4); *căci că ceialalți prieteni ai lui era mai bătrîni de zile decît dînsul* (Iov, 32, 4).

4.3. Cele mai multe diferențe între textele pe care le urmărim aici se referă, așa cum am putut constata până acum, la prezența/absența unor termeni sau sintagme în B 1819, prin raportare la textul corespondent din B 1795. Însă nu de puține ori, revizorul versiunii de la Sankt Petersburg a completat textul inclusiv cu propoziții întregi, aceste diferențe regăsindu-se în sursa slavonă de la 1784, și anume *Biblia Elisabetană*. În continuare vom da câteva exemple în acest sens.

Prezența parantezei din B 1819 în contextul: *și au zis: și pre acesta (nu-l vom lăsa)!* (Reg. IV, 9, 27) corespunde situației din *Biblia Elisabetană*: *и рече и сегѡ [не ѡмалъ оставити]*, care se regăsește doar în una dintre textele anterioare, respectiv în Ms. 4389: *au zis: și pre acesta!* (B 1795); *și zise: „Și încă pre acesta!”* (B 1688); *și dzise: „Și-ncă pre acesta!”* (Ms. 45), în timp ce în Ms. 4389 apare: *și zicea întru sine: „Nu-l voi lăsa!”*. Un alt exemplu care vine să susțină similaritățile dintre B 1819 și B 1784 este cel din versetul (Par. I, 17, 5), unde întâlnim: *Că n-am lăcuit în casă din zioa carea am scos pre Israil (din pămîntul Eghiptului), pînă în zioa aceasta* (B 1819), context similar cu cel din textul slavon: *Икѡ не ѡбитѡхъ въ домѡ ѡ днѣ вѡньже ѡзведѡхъ Гѡла (ѡ земли Егѡпетскѡа) даже до днѣ сегѡ* (B 1784), pe care l-am regăsit inclusiv în Ms. 4389: *Că n-am lăcuit în casă den vrêmea cêea den carea am scos pre Israil den țara Eghiptului pînă în zioa aceasta*. Fragmentul în discuție nu apare în B 1795, unde avem: *Că n-am lăcuit în casă din zioa carea am scos pre Israil, pînă în zioa aceasta*, și nici în B 1688 sau Ms. 45.

În versetul (Jud., 20, 11) din B 1819 înregistrăm următorul context: *Și s-au adunat tot bărbatul lui Israil în cetate, ca un om. (Ce iesă din cetăți?). Și au trimis neamurile lui Israil; dacă textul din paranteză lipsește în B 1795, acesta a fost identificat în *Biblia Elisabetană*, unde apare fără paranteze: *И собрѡшасѡ всѡ мѡжи Гѡлевы ко градѡ Гѡкѡ едѡнъ мѡжъ ѡз градѡвъ ѡсодѡще: И послѡша племена Гѡлева [...]*.*

Fragmentul din B 1819: *(Și s-au rugat Ezechia cătră Domnul) Și au zis: Doamne, Dumnezeul lui Israil* (Reg. IV, 19, 15) reproduce întocmai textul slavon din B 1784: *И молиѡ Езекѡа предъ Гдѡемъ и рече Гдѡ Бже Гѡлевъ*. Propoziția din paranteză nu a fost atestată în B 1795: *Și au zis: Doamne, Dumnezeul lui Israil*, și nici în B 1688 sau Ms. 45, unde am notat: *Și zise: „Doamne, Dumnezeul lui Israil”*, ea fiind prezentă, în schimb, în Ms. 4389: *Și se rugă Ezéchiia înaintea Domnului, zicînd: „Doamne, Dumnezeul lui Israil”*.

Situația semnalată mai sus se repetă și în (Jud., 20, 2), unde în B 1819 avem: *Și au stătut (înaintea feții Domnului) adunarea a tot norodului, toate neamurile lui Israil*, paranteză care în B 1795 lipsește: *Și au stătut adunarea tot norodului*,

toate neamurile lui Israil, la fel ca în B 1688: *Și au stătut adunarea a tot nărodul, toate fêlurile lui Israil*. Acest context apare în *Biblia Elizabetană*: *И сташа пред лицемъ ГДННМЪ ВСА ПЛЕМЕНА ИЙЛЕВА*, în timp ce manuscrisele din secolul al XVII-lea vin cu soluții proprii: *Și au stătut fruntea a tot nărodul, toate fêlurile lui Israil* (Ms. 45); *Și stătură căpeteniile a tot nărodul, și a toate semințiile lui Israil* (Ms. 4389).

Textul din (Iov, 31, 35) al versiunii de la 1819: *Și de am lăsat pre cel neputincios să iasă din ușa me a cu sinul desert (de nu m-as fi temut)* adoptă modelul slavon, prezent în B 1784: *АЩЕ ЖЕ И УСТАВИХЪ МАЛОМОЩНАГО ИЗЫТИ ИЗ ДВЕРЕЙ МОИХЪ ТЩИМЪ ИЩДРОМЪ [АЩЕ ВЫ НЕ ОУГОЛСА]*, care nu se regăsește în *Biblia de la Blaj*, unde înregistrăm: *Și de am lăsat pre cel neputincios să iasă din ușa mea cu sinul desert*. În schimb, completarea din primele două versiuni a fost înregistrată în toate cele trei texte din secolul al XVII-lea: *Și de am lăsat pre cel neputincios să iasă den ușa mea cu sînul deșert (de nu mă temeam)* (B 1688); *Și de am lăsat pre cel neputincios să iasă ușa mea cu sînul deșert, [de nu mă temeam]* (Ms. 45); *Și de am lăsat pre cel slab să iasă den ușile mêle cu sînul dășărt, de nu m-am îndoit* (Ms. 4389).

Tot așa, în (Iov, 38, 25) din B 1819 am înregistrat următorul exemplu: *Și cine au gătit ploii iuți curgere și calea curgerii (și calea furgerului și a tunetului)*, context identificat în sursa slavonă: *КТО ЖЕ ОУГОТОВА ДОЖДЮ ВЕЛИЮ ПРОЛИАНИЕ, И ПЪТЬ МОЛНИИ И ГРОМА* (B 1784), însă absent în textul de la Blaj: *Și cine au gătit ploii iuți curgere și calea curgerii* (B 1795). Versiunile din secolul al XVII-lea înregistrează în același verset următoarele situații: *Și cine au gătit ploii cei buhoioase curgerea și calea urletelor* (B 1688); *Și cine au gătit ploaie buhoioasă curăre și calea huietilor* (Ms. 45); *Și cine au gătit vărsarea ploii cei mari și calea fulgerării tunetului?* (Ms. 4389).

Un ultim astfel de exemplu reținut este cel din versetul (Iov, 39, 1): *De ai cunoscut vreamea nașterii cerbilor? (carii viețuiesc în munți piatroși) Și păzit-ai nașterile cerboaielor* (B 1819), unde propoziția redată între paranteze urmează modelul slavon: *АЩЕ ОУРАЗДМѢЛЪ ЕСИ ВРЕМЯ РОЖДЕНИЯ КОЗЪ ЖИВЪЩИХЪ НА ГОРАХЪ КАМЕННЫХЪ ОУСМОТРЕЛЪ ЖЕ ЛИ ЕСИ БОЛѢЗНЬ ПРИ РОЖДЕНИИ ЕЛЕНЕЙ* (B 1784), dar care nu se regăsește în B 1795: *De ai cunoscut vreamea nașterii pietrii cerbilor? Și păzit-ai nașterile cerboaielor*, după cum nici în B 1688: *De ai cunoscut vrêmea nașterii pietrii țap-cerbului? Și ai păzit chinurile cerbilor?* sau în cele două manuscrise: Ms. 45: *Dă ai cunoscut vrêmea nașterii pietrii țap-cerbului? Și ai păzit chinurile cerbilor?*; Ms. 4389: *Deaca ai priceput vrêmea nașterii țapului pre piatră și încă ai păzit pe cerb în durêre?*

Concluzii. În urma cercetărilor detaliate întreprinse asupra caracteristicilor lingvistice și textologice întâlnite în B 1819 în comparație cu versiunile anterioare, am ajuns la concluzia că există diferențe numeroase între versiunea de la Sankt Petersburg și textul ce i-a servit ca model, *Biblia de la Blaj*, fapt care ne îndreptățește să reevaluăm opiniile din literatura de specialitate referitoare la această a treia

versiune a textului biblic românesc. Aspectele lingvistice expuse în lucrarea de față demonstrează, în mod cert, faptul că pentru publicarea textului din 1819 editorii au folosit la revizia versiunii din 1795 o sursă slavonă, și anume *Biblia Elizabetană*, care circula în spațiul rusesc în perioada respectivă, de unde a putut fi preluată de revizorii textului publicat la Sankt Petersburg⁶. În aceste condiții, putem afirma că versiunea de la 1819, preluând textul de la Blaj, îl ameliorează atât din punct de vedere semantico-lexical (prin completări textuale), cât și al normei lingvistice, aspecte care îi conferă acesteia o identitate proprie în raport cu versiunile românești anterioare.

Abrevieri:

Dt. – A cincea cartea a lui Moisi. A doao lêge
 Esd. – Întîia cartea a Esdrii
 Est. – Cartea Esthirii
 Ex. – A doao cartea a lui Moisi. Ieșire
 Fac. – Întîia cartea a lui Moisi. Facere
 Iov – Cartea lui Iov
 Jud. – Cartea judecătorilor lui Israil
 Lv. – A treia cartea a lui Moisi. Leviticon
 Macav. 2 – Cartea a doao a Maccaveilor
 Neh. – Cartea lui Neemiia
 Nm. – A patra cartea a lui Moisi. Numerile
 Par. I – Întîia cartea Paralipomenon
 Par. II – A doao cartea Paralipomenon
 Reg. I – Întîia cartea a împăraților
 Reg. II – Cartea a doao a împăraților
 Reg. III – Cartea împăraților a treia
 Reg. IV – Cartea împăraților a patra

Referințe bibliografice:

Sigle

B 1688 = Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament, tipărită întîia oară la 1688, în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino; Domnul Țării Românești [...]. București, 1688.

B 1784 = Biblija Sireč Knigi Svjašennoگو Pisanija Vethogo i Novogo Zaveta, Moskva, 1784 (*Biblia Elizabetană*).

B 1795 = Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao, care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înțălesul limbii românești [...]. Blaj, 1795 [ediție modernă: Roma, 2000].

⁶ Amintim aici că, după primele corecturi făcute la Chișinău, mitropolitul Bănulescu-Bodoni îl trimite pe egumenul Varlaam la Sankt Petersburg pentru a corecta și supraveghea publicarea Bibliiei.

B 1819 = Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și a ceii noao, cu chieltuiala Rossieneștii Soțietăți a Bibliei, în Sanktpeterburg, în tipografia lui Nic. Grecea, în anul 1819, august 15 zile, Sankt Petersburg, 1819.

Biblia de la Ostrog = Biblija Sireč Knigi Vethogo i Novogo Zaveta po jazyku slovensku, Ostrog, 1581.

Biblia Hebraica Stuttgartensia = *Biblia Hebraica Stuttgartensia: quae antea cooperantibus A. Alt, Eissfeldt, P. Kahle ediderat R. Kittel (...). Editio funditus renovata (...)* ediderunt K. Elliger et W. Rudolph. Textum Masoreticum curavit H. P. Reuger, Masoram elaboravit G. E. Weil, edit. Deutsche Bibelstiftung, Stuttgart, 1977.

DA = *Dicționarul limbii române*, Academia Română, 1913-1948.

DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, Editura Academiei, București, 1965 ș.u.

Ms. 4389 = Biblioteca Academiei Române, *Manuscrisul românesc nr. 4389*; conține traducerea integrală a Vechiului Testament, realizată după slavonă și latină de Daniil Andrean Panoneanul, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Ms. 45 = Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, fondul Blaj, *Manuscrisul românesc nr. 45*; conține traducerea integrală a Vechiului Testament, realizată de Nicolae Milescu și revizuită de un anonim moldovean (probabil Dosoftei) în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Septuaginta = *Vetus Testamentum ex versione septuaginta interpretum. Junta exemplar vaticanum*. Ed. Lambert Bos. Oxford, Typographeo Clarendoniano, 1805.

Vulgata = *Bibliorum sacrorum iuxta vulgatam clementinam nova editio: breviario perpetuo et concordantiis aucta, adnotatis etiam locis qui in monumentis fidei sollemnioribus et in liturgia romana usurpari consueverunt*, curavit Aloisius Gramatica, Mediolani: in aedibus U. Hoepli, 1914

Literatură secundară

ANDRIESCU, Alexandru. *Studii de filologie și istorie literară*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997.

ARVINȚE, Vasile. *Normele limbii literare în opera lui I.-L. Caragiale*. Iași: Demiurg, 2007.

BUZILĂ, Boris. *Din istoria vieții bisericești din Basarabia*. București-Chișinău: Editura Fundației Culturale Române & Editura Știința, 1996.

CIOBANU, Ștefan. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*. Chișinău: Editura Enciclopedică „Gh. Asachi”, 1992.

DESNITSKY, Andrei. *Библия и православная традиция* [online]. Москва: ЭКСМО, 2008 [citat 26 septembrie 2024]. Disponibil: <https://biblia.ru/AboutBible/BibleTranslations/bibliya-istoriya-russkogo-perevoda.html>

ELEONSKY, F. G. Отечественные труды по изучению Библии в XIX веке. Санкт-Петербургская православная духовная академия. În: *Архив журнала «Христианское чтение»*. 1901, nr. 1, pp. 3-28.

GAFTON, Alexandru. *De la traducere la norma literară. Contribuția traducerii textului biblic la constituirea vechii norme literare*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.

LOGACHEV, K. Издания русских переводов Библии. (Къ столѣтію созданія перваго полного перевода Библии на русскій языкъ). În: *Журнал Московской Патриархии*, Moscova. 1975, nr. 7, pp. 72-78; nr. 11, pp. 73-80.

MIHAIL, Z. Biblia în limba română. Sankt Petersburg, 1819. În: *Omăgiu lui Virgil Candea la 75 de ani*. București: Editura Academiei Române, 2002, vol. I, pp. 419-429.

MUNTEANU, Eugen, *Studiu lingvistic*. În: *Vechiul Testament – Septuaginta. Versiunea lui Nicolae Spătarul Milescu (Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj*

a Academiei Române). Eugen Munteanu (coord.). Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, pp. CCXI-CCXC.

OLARIU, Veronica. *Biblia de la Sankt Petersburg (1819). Studiu lingvistic*. Iași: Editura Doxologia, 2019.

PAVEL, Eugen. Biblia lui Samuil Micu (1795). Modele și izvoare. În: *Dacoromania. Serie nouă*. 2000-2001, pp. 277-307.

STADNIŢKII, Avksentii. *Gavriil Banulesco-Bodoni, ekzarh Moldo-Vlahijskij (1808-1812) i mitropolit Kişinevskij (1813-1821)*. Chişinău, 1894.

ТИХОМИРОВ, В.А. Начало истории русского перевода Библии и Российское библейское общество. În: *Христианское чтение*. 2007, nr. 28. pp. 111-146.

THOMPSON, Francis J. The Slavonic Translation of the Old Testament. În: *The Interpretation of the Bible. The International Symposium in Slovenia. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*, edited by Jože Krašovec. 1999, nr. 289, Ljubljana, pp. 605-920.

Notă: Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

Primit: 21.10.2024

Acceptat: 10.12.2024